

Ukrainan ja venäjän kielten suhde 1800-luvun ukrainalaismielisessä kielitieteessä

J o h a n n e s R e m y

Kansallinen kieli oli yhdessä historiallisen mytologian kanssa ukrainalaisen kansallisen identiteetin tärkeimpiä rakennusaineita 1800-luvulla. Kansallisten aktiivien tavoitteiden kannalta kieleen pohjautuva kansallisuuden määritelmä oli ainoa kelpollinen, koska 1600-1700-lukujen kasakoiden autonomiset alueet olivat yhdessäkin huomattavasti ukrainalaista kielialuetta pienempiä. Ukrainalaisuuden rajojen määrittäminen valtioperinteen mukaan olisi jättänyt Itävallan keisarikuntaan kuuluneen Galitsian ulkopuolelle. Kieleen pohjautuvan kansallisuuden määritelmän nojalla oli sen sijaan mahdollista väittää ukrainalaisiksi sellaisiakin alueita ja sosiaaliryhmiä, jotka eivät vielä olleet kansallisen agitaation piirissä: koska ihmiset puhuivat ukrainaa, he olivat ukrainalaisia, vaikka eivät itse olisi sitä vielä tietäneetkään. Kielen mukainen tulkinta kansallisuuksien rajoista oli 1800-luvun ensimmäisen puoliskon Itä-Euroopassa sangen laajalle levinnyt, ja monet muut slaavilaiset kansat aloittivat samaan aikaan kieleen pohjautuneen nationalisminsa kehittämisen. Johann Gottfried von Herderin kirjoituksista lähtien kieli ja sillä julkaistu kirjallisuus katsottiin kansallishengen tärkeimmiksi ilmentymiksi. Varhaiset ukrainalaiset nationalistit olivat eniten yhteydessä

tšekkiläisten ja slovakialaisten kansallisten aktiivien kanssa (*Kyrylo-Mefodijivske Tovarystvo* 1:93-94, 104-105, 302, 2: 27-28, 41-42).¹ Koska ukraina ei 1700-luvun toisella puoliskolla ollut kirjallisessa käytössä, kansallisen liikkeen ensimmäisiin tehtäviin kuului kirjakielen luominen ja ukrainankielinen julkaisutoiminta.

Ukrainan kieltä koskeva tutkimus liittyi läheisesti kansallisen liikkeen alkuvaiheisiin. Yhdeksi sen tärkeimmistä alueista muodostui kielihistoria ja siinä erityisesti ukrainan ja venäjän suhteen määrittäminen. Syntymässä ollut ukrainalainen kansallinen identiteetti ei suinkaan ollut ainoa tarjolla oleva, vaan myös yleisvenäläisellä ja monietniseksi tulkitulla puolalaisella kansallisella identiteetillä oli Ukrainan älymystön parissa kannatusta. Erillisen kansallisuuden olemassaolo ei ollut helposti myöskään venäläisten hyväksyttävissä. Ukrainalaisen kielialueen menneisyydellä oli keskeinen paikka Venäjän kansallisessa mytologiassa, jossa Venäjän historia juonnettiin 900-1200-lukujen Kiovan Rusista (Velychenko 1992, 79-110). Ukrainan ja venäjän läheinen kielisukulaisuus antoi Ukrainan erillisyyden kiistäjille mahdollisuuden esittää kyseessä olevan vain murre-eron. Venäjän keisarillinen hallitus pyrki estämään ukrainalaisen kirjallisuuden kehitystä. Sisäministeri Petr Valujevin sensoreille vuonna 1863 lähettämä kiertokirje salli ainoastaan kaunokirjallisuuden julkaisemisen ja kielsi erityisesti kaikki rahvaalle suunnatut julkaisut (Miller 2000, 240-241). Eräiden sensorien lip-

sumisen jälkeen kieltö uudistettiin keisarillisessa Emsin päätöksessä vuonna 1876 (Miller 2000, 242-244). Hallituspiirit esittivät yhtenä perusteena ukrainalaista julkaisutoimintaa koskeville rajoituksille, ettei koko kieltä ollut olemassa. Myös monet ensimmäisistä ukrainankielisistä kirjailijoista ja kielen tutkijoista, kuten esimerkiksi ensimmäisen ukrainan kieliopin vuonna 1818 julkaissut Aleksei Pavlovski, nimittivät ukrainaa murteeksi (Pavlovski 1818). Kielen epävarman statuksen vuoksi ukrainalaisesta kielentutkimuksesta tuli väistämättä poliittista, poleemista ja kielen erillisyyttä puolustavaa. Kuitenkin myös kielen erillisyyden kannattajien kesken esiintyi merkittäviä erimielisyyksiä koskien ukrainan ja venäjän kielten keskinäissuhdetta, kielialueiden laajuutta ja kyseisten kielten historiaa. Kaikkien slaavilaisten kansojen heimoveljeyden ajatus oli keskeinen ensimmäiselle ukrainalaiselle salaiselle poliittiselle järjestölle, vuosina 1846-1847 toimineelle Kyriiloksen ja Metodioksen seuralle, mutta tämän jälkeen panslavismin kannatus kansallismielisten keskuudessa heikkeni.

Tämän artikkelin tarkoituksena on esitellä ukrainalaisten kansallismielisten kielitieteilijöiden 1800-luvulla esittämiä näkemyksiä ukrainan ja venäjän kielten suhteesta. Kiinnitän päähuomion kielikeskustelun poliittisiin yhteyksiin ja sen merkitykseen kansallisen identiteetin muodostumisen kannalta. Ukrainan ja venäjän kielten suhteen tutkiminen tai 1800-luvulla esitettyjen ajatusten kielitieteellinen kritiikki ei kuulu artikkelini tavoitteisiin. Aiheena on nimenomaan kielitieteellinen keskustelu, ei kielipoliittinen keskustelu kokonaisuudessaan.

Maksymovyč ja ukrainalais-venäläinen heimoveljeys

Historioitsija, kielitieteilijä ja biologi Myhailo Maksymovyč (1804-1873), Kiovan yliopiston ensimmäinen rehtori, oli ensimmäinen ukrainalainen, joka käytti tieteellisiä menetelmiä ukrainan ja venäjän välisen suhteen määrittelymiseksi asettaen samalla kielet laajempaan slaavilaisen ryhmän kontekstiin. Vuonna 1827

julkaisemassaan kansanrunokokoelmassa Maksymovyč esitti ensimmäisenä ajatuksen erillisen ukrainan kielen olemassaolosta (Maksimovitš 1827, XII, XXXV). Hän katsoi sen olevan venäjän ja puolan välimuoto, mutta toisaalta sijoitti sen koko slaavilaisen ryhmän ”keskukseen”. Varsinaisen tieteellisesti argumentoidun teorian ukrainan kielen paikasta slaavilaisessa ryhmässä Maksymovyč esitti vasta venäjänkielissä teoksessaan *Natšatki russkoi filologii* (Venäläisen filologian perusteet, 1848). Nyt hän hylkäsi käsityksen siitä, että slaavilaisella ryhmällä olisi keskus, mutta toisaalta antoi ”pohjoisvenäjälle” erityisaseman 12 kielen slaavilaisessa ryhmässä, johon yhtenä erillisenä kielenä kuului myös ukraina (Maksimovitš 1848, 24, 47).

Maksymovyč erotti itäslaavilaisessa ryhmässä kaksi kieltä, ”pohjoisvenäjän” (*severnorusskii*) ja ”etelävenäjän” (*južnorusskii*). Valkovenäjän hän katsoi pohjoisvenäjän murteeksi. Maksymovyč korosti sanan ”jazyk” tarkoittavan sekä itse kieltä että kyseistä kieltä puhuvaa kansakuntaa (emt., 36-37). Koska kieli ilmaisi kansakunnan yksilöllisyyttä, oli välttämätöntä, että kielten luokitus vastasi kansakuntien luokitusta eli kansakunnan katsottaisiin puhuvan omaa kieltään. Tämä teki mahdottomaksi ajatuksen yhdestä yleisvenäläisestä kansakunnasta, joka puhuisi kahta kieltä: ”etelävenäjän” olemassaolosta seurasi automaattisesti erillisen etelävenäläisen kansakunnan olemassaolo. Maksymovyč kuitenkin väitti etelävenäläisten ja pohjoisvenäläisten välillä vallitsevan läheisen erityissuhteen. Heidän kielensä olivat läheisempää sukua toisilleen kuin muille slaavilaisille kielille. Maksymovyč otaksui yleisslaavilaisen kantakielen olleen olemassa hyvin kaukaisessa esihistoriallisessa muinaisuudessa, jolloin kaikki slaavit olivat muodostaneet yhden kansakunnan. Sen jälkeen oli ensimmäiseksi tapahtunut venäläisen eli nykykäsittein itäslaavilaisen ryhmän ero länsislaavilaisesta ryhmästä, johon kuuluivat kaikki muut slaavilaiset kielet paitsi etelävenäjä ja pohjoisvenäjä. Myös näiden kahden kielen erkaantuminen toisistaan oli tapahtunut esihistoriallisena

aikana. Kiovan Rusin väestöllä oli ollut kaksi eri äidinkieltä, etelävenäjä ja pohjoisvenäjä, kun taas kirkkoslaavi oli ollut ainoastaan kirjakieli (emt., 42-45, 60-65).

Maksymovyšin etelävenäjän ja pohjoisvenäjän välinen suhde oli analoginen luoteisslaavilaisten ja lounaisslaavilaisten eli nykykäsittein ilmaistuna länsislaavilaisten ja eteläslaavilaisten kielten välisen suhteen kanssa. Implisiittisesti venäjän ja ukrainan välinen suhde oli siis yhtä läheinen tai kaukainen kuin esimerkiksi bulgarian ja puolan välinen suhde (emt., 31-33). Se seikka, että Maksymovyts korosti sukukielten merkitystä toisilleen, pehmensi etelävenäjän identifioimista erilliseksi kieleksi ja etelävenäläisten tulkitemista omaksi kansakunnakseen. Maksymovytsin mielestä kaikkia slaavilaisia kieliä oli kehitettävä muiden slaavilaisten kielten avulla siten, että kieltä rikastutettiin sukukielistä omaksutuilla aineksilla. Lisäksi hän antoi isovenäjälle erityisaseman kaikkien slaavilaisten kielten joukossa niiden yhteisenä edustajana. Voimallaan ja äänen rikkaudella isovenäjä ylitti kaikki sukukielensä (emt., 47). Molemmat venäläiset kielet yhdessä säilyttivät itsessään enemmän kantaslaavin aineksia kuin muut slaavilaiset kielet. Koska Maksymovyts koki kielen muutoksen rappeutumisenä (105-106), tämä väite sisälsi myös näkemyksen itäslaavilaisten kielten normatiivisesta paremmuudesta verrattuna länsislaavilaisiin kieliin, jopa kirkkoslaaviin nähden. Erityisen tärkeänä Maksymovyts piti ns. täyttä vokalismia, jossa itäslaavilaiset sanat sisälsivät länsislaavilaisia enemmän vokaaleja ja vähemmän monen konsonantin sarjoja (emt., 52-54). Hän vihjasi etelävenäjän säilyttävän pohjoisvenäjää enemmän alkuperäisiä vokaaleja (emt., 109-111).

Maksymovyts palasi ukrainan ja venäjän suhteeseen Kiovan Rusissa puhuttua kieltä koskeneessa polemiikissaan Mihail Pogodinia vastaan vuonna 1856. Pogodinin mukaan Kiovan seudulla oli 900-1200-luvuilla puhuttu isovenäjä, joka polveutui suoraan läheisestä sukukielestään kirkkoslaavista (Pogodin 1856, 113-139). Hänen mukaansa Kiovan seutu oli mongolival-

loituksen jälkeen kokonaan autioitunut, koska kaikki loonjääneet asukkaat olivat muuttaneet Rusin pohjoisosaan nykyiselle Venäjälle. ”Vähävenäläinen” eli nykykäsittein ukrainalainen väestö oli muuttanut Kiovan seudulle Karpaa-teilta 1200-1500-luvuilla. Pogodin piti kylläkin mahdollisena, että vähävenäjää olisi puhuttu jo Kiovan Rusin aikana Dneprin länsirannan muilla seuduilla. Hänen teoriallaan oli merkittäviä poliittisia seurauksia, koska sen mukaan vain isovenäläiset olivat Kiovan Rusin perinteen suorita jatkajia, kun taas ukrainalaiset olivat korkeintaan asuttaneet sen periferiaa. Maksymovytsin ja Pogodinin välinen kiista Kiovan Rusissa puhutusta kielestä oli ensimmäinen julkinen historiaa ja kielitiedettä koskenut ukrainalais-venäläinen väittely. Ukrainalaisissa tulkintoissa on korostettu sitä osaa Maksymovytsin argumenteissa, joka vahvisti ukrainalaista kansallista tietoisuutta (Boiko 2001, 138-139; Pelenski 1998, 216-221), kun taas venäläiset ovat nostaneet esiin hänen yleisvenäläisen patriotisminsa (Miller 2000, 48, 69-71). Maksymovytsin ajattelusta onkin löydettävissä molemmat puolet.

Maksymovyts julkaisi puheenvuoronsa Pogodinia vastaan slavofiilien *Russkaja Beseda* -lehdessä, jonka päätoimittajana hän toimi (Maksimovitš 1856). Hän toisti näkemyksensä etelävenäjän kielen erillisyydestä. Tämä ei kuitenkaan ollut kiistan aihe, koska myös Pogodin tunnusti vähävenäjän erilliseksi kieleksi (Pogodin 1856, 116-117, 131-132). Yksi Maksymovytsin pääargumenteista Pogodinia vastaan oli, että tämä näki vähävenäläisten ja isovenäläisten välisen suhteen liian kaukaisena. Maksymovytsille ukrainan ja isovenäjän läheinen kielisukulaisuus oli periaatteellisesti tärkeää. Hän syytti Pogodinia:

...sinä murrat venäjän murteiden mitä läheisimmän keskinäisen suhteen, jossa vähävenäjän ja isovenäjän murteet, tai paremmin ja tarkemmin sanottuna etelävenäjän ja pohjoisvenäjän kielet ovat veljiä, yhteisen venäläisen ryhmän poikia...

--- Jos minun täytyisi valita kahdesta pahasta pienempi, olen ennemmin valmis tunnustamaan

Pohjois- ja Etelä-Rusin identtisyden tataareja edeltäneenä aikana kuin erottamaan ne ja murta- maan niiden läheinen suhde niin rajusti kuin sinä olet tehnyt järjestelmässäsi... – Isovenäläiset ja vähävenäläiset ovat saman suvun jäseniä. Heillä on täysi syy ja oikeus sanoa, kuten sanansaattajat sanoivat Olegille, "Me olemme Rusin sukua!" "Oma on oma jopa vankeudessakin", sanoo venä- läinen sananlasku (Maksimovitš 1856, 84-86).

Maksymovytsin ”venäläinen ryhmä” (*retš*) tarkoitti karkeasti samaa kuin nykyinen itäs- laavilaisten kielten ryhmä, joskin valkovenäjän luokitteluinen isovenäjän murteeksi teki ryh- mästä hieman erilaisen kuin nykyään tavanomai- sesti katsotaan (emt., 127). Maksymovyts esitti edelleen sekä pohjois- että etelävenäjän kielten muodostuneen jo esihistoriallisena aikana:

Etelävenäjän kieli muodostuu kahdesta päämur- teesta: vähävenäjistä ja punavenäjistä [galitsiasta eli länsiukrainasta, J.R.]. Paikallisista eroista huolimatta ne yhdessä osoittavat yhden yhteisen kielen piirteitä, mikä todistaa tuon kielen mu- naisesta alkuperästä. Näin ollen eri mielipiteet etelävenäjän kielen muodostumisesta 1200-luvun jälkeen eivät pidä paikkaansa...Etelävenäjä on mitä läheisimmässä suhteessa pohjoisvenäjään, joka muodostuu kahdesta murteesta, isovenäjistä ja valkovenäjistä. Yhdessä ne muodostavat yh- den laajan venäläisen tai itäslaavilaisen ryhmän. Venäläinen ryhmä on analoginen länsislaavilaisen ryhmän kanssa, joka sekin koostuu kahdesta osasta (*udeljah*)... (emt).

Kannattamalla ajatusta Kiovan seudun asu- tuksen katkeamattomuudesta koko historiallise- na aikana Maksymovyts puolusti ukrainalaisten oikeutta pitää itseään Kiovan Rusin kunniaakaan historiallisen perinteen jatkajina.

Vuonna 1863 Maksymovyts julkisti slavofii- lien *Den* -lehdessä artikkelisarjan *Novyje pisma M.P. Pogodinuu* (Uusia Kirjeitä M.P. Pogodinille), joka otsikostaan huolimatta oli tähdätty parem- minkin kansallismielisyydessään maltillisempaa venäläistä tutkijaa Petr Lavrovskia kuin Pogo-

dinia vastaan. Lavrovski oli väittänyt ukrai- nalaismielissä *Osnova* -lehdessä vuonna 1861, etteivät itäslaavilaiset kielet vielä Kiovan Rusin aikana olleet erkaantuneet toisistaan, vaan sekä ukraina että isovenäjä olivat alkanet erkaantua yhteisestä kantavenäjistä 1300-luvulla (Lavrovski 1861). Hän pohjasi väitteensä siihen, ettei hän löytänyt Kiovan Rusin aikaisista kirkkoslaavin- kielisistä teksteistä merkkejä sen kummemmin isovenäjän kuin ukrainankaan erityispiirteistä. Lavrovski kritisoi erityisesti Maksymovytsin väitteitä ukrainasta vanhapiirteisimpänä slaavilaisena kielenä, joka oli parhaiten säilyttänyt muuttumattomia kantaslaavin elementtejä.

Maksymovyts väitti sekä pohjoisvenäjää että etelävenäjää puhutun jo Kiovan Rusin aikana. Pohjoisvenäläinen kielialue oli tuolloin rajoittu- nut Rusin koillisosaan. Tuon ajan kirjurit eivät suinkaan väistämättä ilmaisseet kirkkoslaavin- kielisissä teksteissään äidinkieltään, joten kielten myöhempi muodostuminen ei ollut pääteltävissä teksteistä. Lisäksi lähes kaikki Kiovan Rusin aikainen kirjallisuus oli säilynyt vain Pohjois- Rusissa tehtyinä käsikirjoituksina, joiden kieli oli kopioitaessa saattanut muuttua. Hän toisti entistä selvemmin väitteensä etelävenäjän erityi- sestä läheisyydestä kantavenäjään (Maksimovitš 1876-1880, III 290).

Kielellisen kiistan poliittinen merkitys oli Maksymovytsille selvä, kuten osoittaa hänen kommenttinsa isovenäläisille: Ilman Kiovaakin pohjoisvenäläistä aluetta on riittävästi sisäl- lyttämään kaikki mikä kuulostaa täysin isove- näläiseltä: ”meidän koko maamme on suuri ja rikas” (vsja zemlja naša velika i obilna)! (Emt., III 305.) Hän antoi ymmärtää kirkkoslaavin- kielisen lainauksensa olevan luettavissa myös toisella tavalla. Koska olla-verbi jätetään pois, sen voisi lukea myös: ”kaikki maa on meidän, suuri ja rikas”.

Kielitieteellisten näkemystensä valossa Maksymovytsia ei voida pitää ukrainalaisuuden sisällyttävän yleisvenäläisen kansallisen identi- teetin kannattajana kuten joskus on tehty (Miller 2000, 69-71). Hän piti etelä- ja pohjoisvenäjän kielet ja kansakunnat visusti erillisinä: sikäli kuin

ne molemmat kuuluivat laajempaan yleisvenäläiseen kokonaisuuteen, joka ei ollut kieli eikä kansakunta. Maksymovyč ei kuitenkaan myöskään ollut varsinainen ukrainalainen nationalisti. Venäjä on hänellä molemmille kansakunnille olennainen kokonaisuus, ja kielellinen lähi-sukulaisuus asettaa etelä- ja pohjoisvenäläiset keskinäiseen läheiseen erityissuhteeseen. Koska tämä erityissuhde pohjautuu vain toissijaisesti dynastiaan ja valtioyhteyteen, siinä on modernin nationalismin piirteitä. Maksymovyč jäi kuitenkin ukrainalaisen ja venäläisen nationalismin välimaastoon. Hänen ajatuksensa kahden erillisen kansakunnan välisestä erityisestä veljessuhteesta ei myöhemmin ollut järin suosittu, mihin on aivan ymmärrettävä syy: yleisvenäläinen ja ukrainalainen kansallinen projekti kävivät kovaa kilpailua keskenään. Yleisvenäläiset patriootit eivät voineet hyväksyä ajatusta erillisestä ukrainalaisesta kansakunnasta. Ukrainalaisille nationalisteille puolestaan veljellinen erityissuhde Venäjään oli vieras ajatus.

Žytetskyin teoria kielten kauan kestäneestä erkaantumisesta

Pavlo Žytetsky (1837-1907) kuului opiskelijoihin, jotka vuonna 1861 perustivat aikansa merkittävimmän ukrainalaismielisen organisaation, Kiovan Hromada-ryhmän (Platšynda 1987, 38-449). Hänen merkittävin ukrainan kielihistoriaa käsitellyt teoksensa *Otšerki zvukovoi istorii malorusskogo naretšija* (Vähävenäjän murteen äännehistoriaa) julkaistiin vuonna 1875 aluksi Kiovan yliopiston aikakauslehdessä ja myöhemmin eripainoksena (Žitetski 1875). Teoksen otsikko perustui taktisiin näkökulmiin: Žytetsky kannatti ukrainan kielen erillisyyden ajatusta, mutta etenkin valtion virassa toimivan oli virallisen politiikan vuoksi uskaliaasta puolustaa tätä ajatusta julkisesti. Hän selvisi ongelmasta nimeämällä myös isovenäjän ja kaikki muut slaavilaiset kielet murteiksi (*naretšije*) (Žitetski 1875, 162-163, 172-175). Teoksen otsikossa mainittu ”vähävenäjä” oli sekä taktinen valinta, koska sana ”ukraina” yhdistettiin virallisissa

piireissä ukrainalaiseen nationalismiin (Miller 2000, 241).² Alemman tason kielellisistä yksiköistä eli varsinaisista murteista Žytetsky käytti toista, myös murretta tarkoittavaa termiä ”govor”.

Žytetskyin mukaan esihistoriallisena aikana jokaisen kielen sisällä esiintyi suuria eroja ja oli virhe nähdä menneisyys kielellisesti nykyisyyttä yhtenäisempänä. Muinaisuudessa kielten väliset erot olivat kuitenkin olleet vähemmän selkeitä kuin ne olivat historiallisena aikana. Mitä slaavilaisiin kieliin tuli, ”puhdasta” kirkkoslaavia oli tuskin koskaan ollut olemassa, vaan eri seuduilla kielestä oli käytetty eri variantteja, joihin puhuttu kieli oli vaikuttanut. Kirkkoslaavi oli tuotu Kiovan Rusiin vieraana kielenä, joka oli omaksuttu kirjakieleksi, joten se oli aivan eri asia kuin kantavenäjä. Edelleen Žytetsky erotti muinaisvenäjän sekä kirkkoslaavista että kantavenäjästä. Muinaisvenäjällä hän tarkoitti kirkkoslaaviin pohjautunutta kirjakieltä, joka oli saanut runsaasti vaikutteita puhutusta kielestä. Kaikille itäslaaveille yhteinen kantavenäjä oli vain perusteltu hypoteesi, jonka oli mahdotonta täysin tarkkaan vastata muinaisaikana puhuttua kieltä, joka oli jatkuvasti muuttunut ja jossa oli ollut suuria murre-eroja (Žitetski 1875, 189-195). Žytetsky kuitenkin katsoi kantavenäjän muodostuneen esihistoriallisena aikana. Koska kieli Žytetskyin mukaan aina ilmaisi tiettyä maailmankatsomusta (*mirosozertsanije*), itäslaaveilla oli kantavenäjän puhumisen aikakautena ollut yhteinen maailmankuva (emt.). Kun elämänolosuhteiden erot olivat aiheuttaneet vähävenäjän ja isovenäjän erkaantumisen toisistaan, myös niiden puhujien maailmankuvat olivat muuttuneet erilaisiksi (emt., 619).

Žytetsky rekonstruoi vähävenäjän äännehistorian 1000-1600-lukujen kirjallisten lähteiden ja oman aikansa puhekielen murteiden perusteella kiinnittäen erityistä huomiota tapauksiin, joissa kirkkoslaavinkielisen tekstin kirjoittajan äidinkieli oli mahdollisesti vaikuttanut tekstiin. Hän ei ajoittanut tarkasti isovenäjän ja vähävenäjän eriytymistä omiksi kielikseen. Kyseessä oli pitkä prosessi, joka oli alkanut Kiovan Rusin

muodostuessa 800-900-luvuilla, mutta päättynyt vasta 1400-1600-luvuilla. Kiovan Rusin perustamisen jälkeen yhteiskunnan nopeasti muuttuessa myös kieli muuttui, ja kunkin suuren kaupungin ympärille muodostuneet ruhtinaskunnat saivat kielellisiä ominaispiirteitä. Niinpä Žytetsky otaksui olleen olemassa etelävenäläisiä, valkovenäläisiä ja novgorodilaisia puhetapoja etenkin vokaalien erilaisessa ääntämisessä. Kiovan Rusin alkuvaiheessa olemassa olleiden heimo-yhteisöjen lopullisesti hajotessa 1100-luvulla alkoivat muodostua alueen pääkielet vähävenäjä ja isovenäjä. Žytetsky katsoi Vladimir-Suzdalin ja Kiovan välisen valtataistelun Rusin herruudesta 1100-luvun lopulla jo heijastaneen orastavia kansallisuus- ja kielieroja: ”1100-luvun lopulla Etelä-Rus eli Kiovan Rus ja Pohjois-Rus eli Vladimir-Suzdalin Rus kohtasivat toisensa taistelussa valta-asehasta Venäjän maalla [*v russkoi zemle*]. Tämä poliittinen seikka johtui epäilemättä Venäjän maan kahden puoliskon elinolosuhteiden välisistä eroista, jotka olivat tätä ennen vähitellen voimistuneet... Tätä seikkaa ei venäjän kielen historiassa voi jättää huomiotta, jos olemme vakuuttuneita siitä, että kielessä heijastuvat kansallishengen mielialat [*bytovija nastroyenija narodnogo duha*], kansan käsitykset, uskomukset ja ihanteet. Etelä- ja Pohjois-Rusin erilaisista ihanteista kertovat poliittisen historian lisäksi merkittävä kirjallisuus, kuten Kertomus Igorin sotarekistä ja yleensä kaikki eteläiset kronikat, jotka erottuvat etelävenäläisellä maailmankuvallaan ja kielellään”. (Emt., 619.)

Pogodinin teorian tueksi ei Žytetsky mielestä ollut esitettävissä mitään vakavasti otettavia argumentteja. Etelä-Rusin kronikoiden kieli, Kiovan ajoista jatkuvuutta osoittava kansanperinne, *Kertomus Igorin sotarekistä* -runoelman vähävenäläiset elementit sekä Kiovan Rusin ajoista muuttumattomat paikannimet todistivat kaikki vähävenäläisen asutuksen katkeamattomuutta historiallisena aikana (Žitetski 1875, 167-168). Isovenäjän kielen Žytetsky katsoi muodostuneen Rusin koillisosassa, mutta Valko-Venäjältä tullut muuttoliike oli vaikuttanut siihen.

Žytetsky rajanvedossa vähävenäläisen ja

isovenäläisen kielialueen kesken oli horjuntaa. Hän määritteli Novgorodin murteen isovenäläiseksi, mutta toisaalta korosti sen yhteisiä piirteitä vähävenäjän kanssa. Näihin kuului etenkin *jat*-kirjaimella ilmaistun vokaalin ääntäminen [i], kun taas muualla isovenäläisellä alueella siitä kehittyi *e*. Välillä hän suorastaan nimitti Novgorodin murretta vähävenäläiseksi (emt., 295). Novgorodin kytköksen korostamisella oli poliittista merkitystä. Ensimmäisenä ajatuksen novgorodilaisten ukrainalaisesta alkuperästä oli esittänyt historioitsija Nikolai Kostomarov, joka oli perustellut teoriansa kansanluonteeseen pohjautuvalla argumentilla: koska Novgorodin poliittinen järjestelmä oli demokraattinen, se osoitti suurempaa läheisyyttä Etelä-Rusiin kuin pohjoiseen (Kostomarov 1861, 47-48). Žytetsky löysi ajatukselle nyt vahvemman, kielitieteellisen pohjan.

Žytetskyyn käsitys vähävenäläisestä kielialueesta poikkesi myös eräissä muissa suhteissa nykyään vallitsevasta. Uskollisena yleiselle kielten sisäistä moninaisuutta korostavalle lähestymistavalleen hän esitti laajasti esimerkkejä vähävenäjän eri murteista. Jotkut hänen vähävenäläisistä esimerkeistään tulivat niinkin kaukaa luoteesta kuin nykyisestä Białystokin läänistä Puolassa tai Kobrinista ja Brestistä nykyisellä Valko-Venäjällä (Žitetski 1875, 287-288, 310, 366). Itse asiassa tarkka rajanveto ukrainan ja valkovenäjän kesken onkin sangen vaikea tehtävä. Žytetsky määritteli valkovenäjän isovenäjän murteeksi selkeästi kieltäen siltä kielen statuksen, vaikka toisaalta löysi myös vähävenäjän ja valkovenäjän yhteisiä piirteitä, kuten pehmeiden kaksoiskonsonanttien esiintyminen (*suddja*, tuomari, *žyttja*, elämä) (emt., 313-314, 492-493, 606-607). Yleensä valkovenäjä oli välimuoto siirryttäessä kantavenäjästä varsinaiseen isovenäjään (Valko-Venäjältä Venäjälle suuntautuneen muuttoliikkeen kautta se oli voimakkaasti vaikuttanut isovenäjän muiden murteiden muodostumiseen (emt., 606-607).

Žytetsky korosti vähävenäjän läheisyyttä kirkkoslaaviin ja muihin eteläslaavilaisiin kieliin:

...muihin slaavilaisiin kieliin verrattuna... vähävenäjän murteessa on vähemmän konsonanttiyhdistelmiä, joista sängen harvat ovat monimutkaisia ja hankalia lausuttaviksi. Tässä sekä vokaalien ja konsonanttien harmonisessa vuorottelussa se on lähellä serbiaa eli puhdasta eteläistä tyyppiä[.]...jos...raskaiden konsonanttikeskittymien puuttuminen sanojen lopusta katsotaan läheisyyden kriteeriksi suhteessa kirkkoslaaviin, osoittautuu, että vähävenäjä yhdessä modernien eteläslaavilaisten murteiden kanssa, on mitä läheisimmässä sukulaissuhteessa kirkkoslaaviin, jota pidetään eteläisen tyyppin vanhimpana edustajana (emt., 486- 487).

Žytetskyn väite vähävenäjän ja kirkkoslaavin erityisestä sukulaisuudesta on sitä merkillisempi, että se tuntuu olevan ristiriidassa hänen äännehistoriallisen kehityksen kokonaiskuvauksensa kanssa. Hän tarkasteli vähävenäjän äänneiden muuttumista rekonstruoidusta kantaslaavilaisesta kaudesta lähtien. Ja yleiskuva oli, että vähävenäjä oli kantavenäjän kautta loitontunut kaukaisemmista kielisukulaisistaan, joihin kuuluivat eteläslaavilaiset kielet. Pyrkimys antaa vähävenäjälle osa kirkkoslaavin nauttimasta arvonannosta ja kenties kääntää Pogodinin teoria pääläelleen on havaittavissa. Pogodinin näkemys isovenäjän erityisestä läheisyydestä kirkkoslaaviin korvautui näin vähävenäjän ja kirkkoslaavin läheisyydellä.

Kokonaisuutena ottaen Žytetsky katsoi vähävenäjän ja isovenäjän polveutuvan yhteisestä kantavenäläisestä lähteestä. Niiden nykyiset äännejärjestelmät olivat nuoria ja muodostuneet lopullisesti vasta 1600-luvulla. Vaikka kielten eriytyminen oli Žytetskyn mukaan alkanut jo Kiovan kaudella, hänen näkemyksensä oli sängen maltillinen ja ajoitti eron huomattavasti myöhäisemmäksi kuin Maksymovyč. Huolimatta julkilausutusta tavoitteestaan tutkia vähävenäjän äännehistoriaa koko slaavilaisen kieliryhmän kontekstissa, Žytetsky lähestulkoon täysin sivuutti puolan. Hänen tutkimuksensa oli ajan tieteen metodologisten vaatimusten mukainen, mutta se myös sopi hyvin Kiovan

Hromada -ryhmän 1870-luvun alun maltilliseen politiikkaan, jossa kaikki lailliset toimintamahdollisuudet yritettiin käyttää hyväksi ja esitettiin ukrainalainen kansallismielisyys hallituksen kannalta vaarattomaksi liikkeeksi. Kuitenkin Žytetsky myös korosti kielten välisiä eroja ja liitti niihin maailmankatsomusten välisen eron. Hän esitti hypoteettisen isovenäläisen kuuntelijan, johon vähävenäjän äännejärjestelmä teki kielteisen vaikutuksen: ”Se tekee vahvan vaikutuksen isovenäläiseen juuri sen vuoksi, että se pohjautuu isovenäjästä poikkeavaan konsonanttijärjestelmään. Huomaatan ohimennen, että isovenäläinen pitää vähävenäläistä ääntämistä raskaalle ja kankealle maalaisten puheelle ominaisena kakofoniana” (emt., 604). Näin Žytetsky ujutti kielelliseen kysymykseen myös piikin kuviteltua isovenäläistä vastustajaa kohtaan: tämä oli elitisti, joka yhdisti etniseen antipatiaan ennakkoluulon talonpoikia kohtaan, kun taas ukrainan puolustaminen oli talonpoikien kielen puolustamista. Implisiittisesti hän väitti kielellisen eron johtavan osapuolten ylittämättömään vaikeuteen ymmärtää toisiaan. Korostus on kovin toisenlainen kuin Maksymovyčsin kannattamassa heimoveljeyden ajatuksessa.

Myhaltšuk ja kantavenäjän konstruoimisen mielekkyyden kiistäminen

Kost (Konstantin) Myhaltšuk oli Kiovan Hromada -ryhmän epävirallinen kielitieteilijä, joka kuitenkin elätti itsensä kirjastonhoitajana (Myhaltšuk 1994). Sensuurivaikeuksien vuoksi Myhaltšuk julkaisi suuren osan ukrainan kieltä koskeneista artikkeleistaan Itävallan ukrainan-kielissä lehdissä. Venäjällä julkaistuista teksteistä keskeinen on Myhaltšukin vuonna 1886 venäläiselle liberaalille journalistille Aleksandr Pypinille lähettämä poleeminen avoin kirje, jonka sisältö oli koko Hromada -ryhmän hyväksymä (Mihaltšuk 1909).³ Pypin oli julkaissut päätoimittamassaan *Vestnik Jevropy* -lehdessä artikkelin *Spor meždu južanami i severjanami* (Etelän ja pohjoisen asukkaiden välinen kiista)

(Pypin 1886). Pypin hyväksyi ukrainankielisen kirjallisuuden olemassaolon oikeuden, mutta ei nähnyt ukrainaa venäjän kanssa täysin tasavertaisena kielenä, jonka käyttöala olisi yhtä laaja. Hän päinvastoin odotti ukrainalaisten työskentelevän koko Venäjän sivistyselämän hyväksi. Kirjeessään Myhaltšuk puolusti ukrainan asemaa venäjän kanssa periaatteellisesti täysin tasavertaisena kielenä, jonka käyttöalaa oli perusteetonta yrittää rajata. Vain valtion harjoittama politiikka esti ukrainan käytön esimerkiksi tieteenharjoituksessa, mutta mitään periaatteellista estettä kielen käyttöalan laajentamiselle suotuisammissa poliittisissa olosuhteissa ei ollut. Myhaltšuk esitti epäilyjä Venäjän keisarikunnan pysyvyydestä demokratian ja kansallisuusaatteen vahvistumisen aikakautena ja huomautti kielellä olevan Itävallassa paremman virallisen aseman (Mihaltšuk 1909, 59-60)

Kielihistorian osalta Myhaltšuk myönsi ukrainan ja venäjän välisen sukulaisuuden, mutta kiisti koko teoreettisen kantavenäjän kielen rekonstruoinnin mielekkyyden. Hänen mukaansa ei näet koskaan ollut vallinnut sellaista tilannetta, jossa kaikki itäslaavit olisivat puhuneet yhtä ja samaa kieltä. Itäslaavilaisista kielistä isovenäjä oli kaikkein nuorin, kun taas aluksi oli ollut vain eteläinen (vähävenäläinen) ja pohjoinen (valkovenäläinen) haara (emt., 63-66).

1. Koko venäläisen heimon alkukoti oli sen nykyisen asuinalueen lounaisosa, jossa nyt asuvat vähävenäläiset ja isovenäläiset, ensimmäisten venäläisten slaavien (*slavjanorussov*) suorat jälkeläiset.

2. Alkuperäisten venäläisten slaavien keskuudessa oli ikimuistoisista ajoista kaksi päähaaraa: eteläinen (myöhempi vähävenäläinen) ja pohjoinen tai kriviläinen (myöhempi valkovenäläinen).

3. Isovenäläinen ryhmä muodostui myöhemmin enimmäkseen kriviläiseltä pohjalta... (emt., 45-47).

Vaikka Myhaltšukista ei ollut mielekästä arvioida, mikä nykyisistä venäläisistä heimoista oli lähimpänä muinaisvenäläistä heimoa, hänen ja Hromadan väitteistä seurasi, että vähävenäjä

ja valkovenäjä olivat säilyttäneet eniten muinaisajan kielellisiä piirteitä. Myhaltšuk myönsi niidenkin muuttuneen ja kehittyneen aikojen saatossa. Koska koko Rusin mittaista kielellistä yhtenäisyyttä ei koskaan ollut, Myhaltšuk ei myöskään arvioinut mitään ajankohtaa, jona kielet alkoivat erkaantua toisistaan. Implisiittisesti voisi ymmärtää hänen katsoen isovenäjän irrottautumisen valkovenäjästä vähävenäjän osittaisen vaikutuksen alaisena alkaneen Kiovan Rusin kauden loppuvaiheessa. Kostomarovia ja Žytetskia seuraten Myhaltšuk katsoi Novgorodin väestöllä olleen enemmän yhteistä vähävenäläisten kuin muiden isovenäläisten kanssa (emt., 48-49, 69). Tätä yhtäläisyyttä ei pitänyt tulkita siten, että se osoittaisi Kiovan seudun alkupe- räisten asukkaiden olleen isovenäläistä perua, vaan päinvastoin novgorodilaiset polveutuivat etelästä tulleista siirtolaisista.

Vähävenäläisten ja isovenäläisten kielisukulaisuudesta ei Myhaltšukin mielestä seurannut minkäänlaista heimoveljeyttä: kun osa vähävenäläisistä tuli poliittiseen yhteyteen isovenäläisten kanssa 1600-luvulla, heimot olivat täysin vieraantuneet toisistaan: kansallishenki, tavat ja jopa ortodoksinen kirkko olivat eriytyneet yhteisestä dogmaattisesta pohjasta huolimatta (emt., 48). Vaikka Myhaltšuk ei täsmentänyt kirkkojen välisen eron laatua, hän lienee tarkoittanut Ukrainan ortodoksien avoimuutta läntisille vaikutteille ja maallikkojen suurta vaikutusvaltaa sikäläisessä kirkossa.

Tulkintojen politiikkaa

Ukrainalaisten kansallisten aktivistien kielihistoriallisissa näkemyksissä myönnettiin venäjän ja ukrainan kielten läheinen sukulaisuus, mutta tuon sukulaisuuden merkitys oli tulkittavissa eri tavoin. Kun vielä Maksymovytsille pohjoisen ja etelän välinen kielikiista oli läheisten heimoveljien välinen, Žytetskylle kielierosta seurasi myös maailmankatsomusten ero ja keskinäisen ymmärtämisen vaikeus. Myhaltšukilla on havaittavissa pyrkimys tulkita kielten välinen suhde mahdollisimman etäiseksi ja vetää tuosta etäisyydestä

myös Ukrainan erillisyyttä korostavat poliittiset johtopäätökset. Kiovan Rusissa puhuttu kieli on kaikille kolmelle kielihistorioitsijalle keskeinen kysymys, jossa korostetaan ukrainalaisten oikeutta pitää itseään Kiovan Rusin perillisinä. Tämä tehtiin joko väittämällä ukrainaa puhutun jo Kiovan Rusin aikana (Maksymovyč, Myhaltšuk) tai ainakin sen muodostumisen tuolloin jo alkaneen (Žytetsky). Etenkin Maksymovyč ja Myhaltšuk korostivat ukrainan asemaa venäjää vanhempana kielenä, mistä implisiittisesti seurasi myös ainakin jonkinasteinen normatiivinen paremmuus. Kielihistorialliset käsitykset eivät suoraan korreloineet niistä vedettyjen poliittisten johtopäätösten kanssa: kielten varhaista eroa korostanut Maksymovyč oli valmis myöntämään venäjälle erikoisaseman koko slaavilaisessa maailmassa. Kielihistoriallisesti sangen maltillinen Žytetsky puolestaan näki kielten väliseen eroon

liittyvän maailmankatsomusten välisen eron, joka johti ylittämättömään ymmärryskuiluun. Maksymovyč kirjoitti ennen kuin Venäjän valtio oli ryhtynyt tukahduttamaan ukrainankielistä julkaisutoimintaa, kun taas Žitetskin teos ilmestyi 12 vuotta ensimmäisten rajoitusten jälkeen. Vuotta myöhemmin 1876 Emsin päätös teki yleisvenäläisestä lojaaliudesta sangen vähän houkuttelevan vaihtoehdon ukrainan kielen ystäville. Myhaltšukin kirjoittaessa 1880-luvulla ukrainalaisten aktiivien mielipiteisiin oli tullut katkera sekä valtion- että venäläisyyden vastainen sävy, joka 1900-luvun alussa alkoi kanavoitua kansallismielisten osanotoksi valtakumoukselliseen toimintaan. Ratkaisevaa ei lopultakaan ollut ukrainan ja venäjän välinen läheinen kielisukulaisuus, vaan poliittiset olosuhteet, jotka estivät heimoaatteen juurtumista osaksi ukrainalaista nationalismia.

Viitteet:

- 1 Vuonna 1847 paljastuneen ukrainalaismielisen maanalaisen järjestön, Kyrilloksen ja Metodioksen Seuran, jäsenten kirjeenvaihtoa Václav Hanákin, František Čelakovskýn, Ludovit Štúrin ja Ján Kollárin kanssa.
- 2 Petr Valujevin kiertokirje sensoreille 18.7.1863. Valujev käyttää itse termiä vähävenäjä, mutta

puhuu keinotekoisesta ”niin sanotusta ukrainan kielestä” (tak nazyvajemyi ukrainskii jazyk).

- 3 Kirjettä ei voitu sen kirjoitusaikana julkaista, mutta se kiersi kansallisten aktiivien parissa. Se julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1909. Mihaltšuk kertoo sen hyväksynnästä Hromadasa julkaisuun liittämässään esipuheessa 4-5.

Lähteet

- Boiko, Nadija (2001), *M. Maksymovyč, ”Ne pokymu, poky šinu, moju Ukrajinu”*. *Istoriografitšny narys žyttja i tvortšosti M.O. Maksymovyč*. Smila: Tjasmyn.
- Kostomarov, Nikolai (1861), *Dve russkije narodnosti*. – *Osnova* 3, 33-80.
- Kyrylo-Mefodijivske Tovarystvo* (1990) 1-3, P.S. Sohan (holovny redaktor). Kyjiv: Akademiija Nauk Ukrajinskoji RSR.
- Lavrovski, Petr (1861), ”Otvet na pisma g. Maksimovitša k g. Pogodinu”. – *Osnova* 8, 14-40.

Maksimovitš, Mihail (1856), ”Filologitšeskije pisma M.P. Pogodinu”. – *Russkaja Beseda* 3, otdele-nije nauki 78-139.

Maksimovitš, Mihail (1876-1880), *Sobranije sotšinenii* I-III. Kiev: V tipografii M.P. Fritsa.

Maksimovitš, Mihail (1827), *Malorossiskija pesni*. Moskva.

Maksimovitš, Mihail, (1848), *Natšatki ruskoi filologii. Kniga pervaja. Ob otnošenii ruskoi retši k zapadnozlavianskoi*. Kiev: V tipografii Feofila Glikšberga.

- Mihaltšuk, Konstantin (1909), *Otkrytoje pismo k A.N. Pypinu, po povodu jeho statej v "Vestn. Jevr." o spore mežu Južanami i Severjanami. (K istorii otnošeni k Ukrainstvu predstavitelei progressivnoi tšasti russkogo obrazovannogo obštšestva)*. Kiev: Tip. 1-oi Kievskoi Arteli Petšatnogo dela.
- Myhaltšuk, Kost (1994), Avtobiohrafitšna zapyska. – *Kyjivska Starovyna* 6, 29-32.
- Pavlovski Aleksej (1818), *Grammatika malorossijskogo nareštšija, ili grammatičeskoje pokazanije suštšestvennejših otlitših, ot dalivših Malorossijskoje nareštšije ot tšistago Rossijskogo jazyka, soprovoždajemoje raznymi po semu predmetu zametšanijami i sotšinenijami*. Sankt Peterburg: V tipografii V. Plavilštšikova.
- Pelenski, Jaroslaw (1998), *The Contest for the Legacy of Kievan Rus*. Boulder and New York: Columbia University Press.
- Platšyndynda, V.P. (1987), *Pavlo Hnatovyč Žytetsky*. Kyjiv: Naukova Dumka.
- Pogodin, Mihail (1856), O drevnem jazyke russkom. (Pismo K. I. Sreznevskomu). – *Moskvitianin* tom 1, nomer 2, 113-139.
- Pypin, A.N., Spor mežu južanami i severjanami. Vopros o malorusskom jazyke. – *Vestnik Jevropy*, dvadtsat pervyi god, kniga 4-ja, april 1886, 736-776.
- Velychenko, Stephen (1992), *National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
- Žitetski, Pavel Ignatovič, Otšerk zvukovoi istorii malorusskogo nareštšija, *Universitetskija Izvestija*, god pjatnadtsatyi, No 2, 159-208, No 3, 250-286, No 4, 287-322, No 5, 365-390, No 6, 433-501, No 7, 568-592, No 8, 593-643.